

**ВЕБИНАРДЫҢ ТАҚЫРЫБЫ:
ҚАЗАҚСТАНДА АРА ШАРУАШЫЛЫҒЫ
ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУГЕ ЖӘНЕ ОНЫ
ЭКСПОРТТАУҒА АРНАЛҒАН ҚАЗІРГІ
ЗАМАННЫҢ НАРЫҚТЫҚ ТАЛАПТАРЫ**

Дәріскер:

Эксперт:

Сейлханов С.К.

Жумагалиев А.Д.

Қазақстанда ара шаруашылығы өнімдерін өндіруге және оны экспорттауға арналған қазіргі заманның нарықтық талаптары

Мақсаты: Қазақстанда ара шаруашылығы өнімдерін өндіруге және оны экспорттауға арналған қазіргі заманның нарықтық талаптары

Жоспар:

1. Шығыс-Қазақстан облысындағы ара шаруашылығы дамуының қазіргі жағдайы.
2. Әлемдік ара шаруашылығы және өнім сапасына қойылатын талаптар.
3. Ара шаруашылығының көп қырлылығы мен оның қиындықтары
4. Ара шаруашылығы өнімдерінің экспорттық әлеуеті
5. Халықаралық нарықтың талаптары
6. Экспорттық логистика мен нарықтық кедергілер
7. Қазақстандағы қазіргі жағдай мен мемлекеттік қолдау

1. Шығыс-Қазақстан облысындағы ара шаруашылығы дамуының қазіргі жағдайы

«Қазақстанда бал арасы өнімдерін экспорттау үшін ара шаруашылығы өнімдерін өндіруге қойылатын заманауи нарық талаптары» тақырыбына өтпес бұрын, аймақтағы ара шаруашылығының қазіргі жағдайы туралы қысқаша ақпарат беруді жөн санаймын. Себебі біз бал және бал өнімдерін өндірумен айналысатындықтан, өңірдегі жағдайды білуіміз өте маңызды деп есептеймін.

2024 жылдың қаңтарына облыс бойынша ара ұяларының жалпы саны 91,0 мыңды құрады, бұл 2023 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 4,9%-ға артқанын көрсетеді. Өткен жылы облыста өндірілген балдың көлемі 1833,2 тоннаны құрады, бұл республикада өндірілген көлемнің 47%-ын құрайды. Бір ара ұясына шаққанда орташа есеппен 20 кг бал өндірілді.

Саланың экономикалық әлеуетін анықтау тұрғысынан алғанда, ара шаруашылығы — бал өнімдерін пайдалану бағытындағы маңызды компоненттердің бірі.

Өткен жылды талдай отырып, басқару жүйесін жетілдіру аталған саланың экономикалық тиімділігін арттырудың негізгі тетіктерінің бірі екендігін атап өткен жөн. Саланың дамуы бірқатар экономикалық, технологиялық, әлеуметтік және экологиялық факторлармен тығыз байланысты.

АҚШ, Канада, Аргентина, Қытай және Австралия сияқты дамыған елдерде ара шаруашылығын жүргізудің озық технологияларын талдау арқылы біз осы сала үшін даму бағдарламасын жасап, оны Қазақстан жағдайына бейімдеп, инновациялық технологияларды енгізе аламыз.

Бұл елдерде ара өсіру, бал өнімдерін өндіру технологиялары Қазақстанда қолданылып жүрген тәсілдерден түбегейлі ерекше. Шетелдік

технологиялар ара өсірушілердің жұмысын жеңілдетіп, өнімнің өзіндік құнын төмендетіп, сапасын арттырады.

Ара шаруашылығы — күрделі әрі көпқырлы сала. Бұл бағытта көптен бері еңбек етіп келе жатқан тәжірибелі мамандардың өзі де тәжірибеде қолдануға болатын жаңа мәліметтерді білгісі келетіні анық.

Біз қозғап отырған вебинар тақырыбы ара өсірушілерге жаңа таныстар табудан бастап, келешегі бар технологияларға қол жеткізуге дейін көп нәрсе беретініне сенеміз. Мұндай вебинарларға жүйелі түрде қатысып, белсенділік танытқан жағдайда, бизнестің өркендеуі — сөзсіз нәтижеге айналады.

Қазақстанда экспортталатын ара шаруашылығы өнімдері бойынша заманауи нарық сапаға, қауіпсіздікке және өндірістің экологиялық тазалығына жоғары талаптар қояды. Негізгі талаптар – халықаралық стандарттарды сақтау, тиісті сертификаттардың болуы, өнімнің тазалығы және жеткізу тізбегінің ашықтығын қамтамасыз ету.

Өнімнің сапасы мен қауіпсіздігі:

- бал түсі, дәмі, иісі, ылғалдылығы, қант құрамы және басқа да көрсеткіштер бойынша белгіленген стандарттарға сай болуы тиіс;

- антибиотиктер, пестицидтер және өзге де зиянды заттар болмауы қажет;

- өнімнің сапасы мен қауіпсіздігін растайтын сертификаттардың болуы міндетті.

Өндірістік үдерістер:

- қажет болған жағдайда, Халал қағидаларын сақтау;

- заманауи жабдықтар мен технологияларды қолдану;

- өндірістік гигиеналық талаптарды сақтау;

- өнімнің шығу тегін бақылау және жеткізу тізбегінің ашықтығы.

Қаптама мен таңбалау:

- қаптама мен таңбалау халықаралық стандарттарға сай болуы тиіс;

- өнімнің шығу тегі, құрамы және жарамдылық мерзімі туралы

ақпаратты қамтуы қажет.

Экологиялық қауіпсіздік:

- тұрақты ара шаруашылығы қағидаттарын сақтау;

- ұялар мен басқа құралдар үшін экологиялық таза материалдарды қолдану;

- қоршаған ортаны қорғау және араларды зиянды әсерлерден сақтау.

Қосымша аспектілер:

Өз пасекесінің болуы:

Ара өсірушілердің экологиялық таза аймақта орналасқан жеке пасекелері болуы тиіс.

Балды жинау мен өңдеу мерзімдерін сақтау:

Балды жинау тиісті мерзімде жүргізіліп, өңдеу тез әрі сапалы орындалуы қажет.

Өнімді маркетинг және жылжыту:

Ара өсірушілер өз өнімдерін ішкі және сыртқы нарықта белсенді түрде заманауи маркетинг әлістері арқылы ілгерілетуі тиіс.

Көрмелер мен жәрмеңкелерге қатысу:

Халықаралық көрмелер мен жәрмеңкелерге қатысу ара өсірушілерге өз өнімдерін таныстырып, әлеуетті сатып алушылармен байланыс орнатуға мүмкіндік береді.

Даму перспективалары:

Қазақстан ара шаруашылығы өнімдерінің экспортын дамытуда үлкен әлеуетке ие. Елде балды өсіруге қолайлы табиғи жағдайлар мен дәстүрлі ара шаруашылығы қалыптасқан. Нарық талаптарын сақтау және өнім сапасын үнемі жетілдіру арқылы қазақстандық ара өсірушілер әлемдік бал нарығында лайықты орынға ие бола алады.

Ара шаруашылығы – ауыл шаруашылығының көне салаларының бірі. Ол бал араларын көбейтіп, осы жәндіктерден әртүрлі өнімдер алумен айналысады.

Ара шаруашылығында төрт негізгі әдіс бар:

- табиғи ұя бөлу (роение);
- жасанды ұя бөлу;
- еркін ұя бөлу;
- секциялық бал өндіру кезіндегі ұя бөлу.

Ара шаруашылығы – ауыл шаруашылығының ең кең таралған түрлерінің бірі. Ол Антарктидадан басқа барлық құрлықтарда дамыған. Бал, ара балауызы, ауыл шаруашылығы дақылдарын тозандандыру – бұл ара шаруашылығының тек бір бөлігі ғана.

2. Әлемдік ара шаруашылығы және өнім сапасына қойылатын талаптар

Жаһандану ауыл шаруашылығының барлық салаларына зор әсерін тигізді, соның ішінде әлемдік ара шаруашылығы да айтарлықтай өзгерістерге ұшырады.

Статистикалық деректерге сүйенсек, қазіргі әлемдік нарыққа әлем елдері өндірген балдың шамамен үштен бірі шығарылады. Бұл көрсеткіш қанттың экспорттық деңгейімен шамалас. Бірақ бұл көлем бұдан да жоғары болар еді, егер салада шешілмеген өзекті мәселелер болмағанда.

Қазіргі ара шаруашылығының басты мәселесі — ара ұяларының жаппай қырылуы. Бұрын бұл көрсеткіш небәрі 5% болса, қазір жағдай айтарлықтай нашарлады. АҚШ, Аргентина және кейбір Еуропа елдерінде бұл көрсеткіш 35–40% шамасында. Алдағы уақытта бұл жағдай одан әрі күрделенуі мүмкін.

Мәселенің туындау себептері көп, олардың негізгі себептері мыналар:

1. Ауыл шаруашылығында неоникотиноидтар тобына жататын пестицидтердің қолданылуы, бұл жәндіктер үшін өте қауіпті.

2. Көптеген қауіпті вирустарды тарататын варроа кенесінің кең таралуы. Бұл вирустар жәндіктердің иммундық жүйесін әлсіретіп, оларды түрлі аурулар мен патогендерге бейім етеді.

3. Ауыл шаруашылығында гербицидтердің қолданылуы, бұл өз кезегінде балды өсімдіктердің жойылуына себеп болады. Табиғи азықтың жетіспеушілігі аралардың денсаулығына үлкен зиян келтіреді.

Жоғарыда аталған факторлардың кешенді әсері — қазіргі әлемдік ара шаруашылығындағы мәселелердің негізгі себебі болып отыр. Бұл факторларды минимумға дейін азайту ғана осы саладағы жағдайды жақсартуға мүмкіндік береді.

Балдың жасанды түрлері – әлемдік ара шаруашылығының мәселесі.

Әлем бойынша жыл сайын 1,7 – 2 млн тонна аралығында әртүрлі бал түрлері өндіріледі. Оның шамамен 30%-ын жалған (фальсификацияланған) өнімдер құрайды. Әдетте, жалған бал өндірістік қайта өңдеу кезеңінде жасалады.

Бұл салада көшбасшы елдердің бірі – Қытай. Қазіргі заманғы жоғары технологиялық жабдықтардың өзі Қытайда өндірілген балдың жалған екендігін дәл анықтай алмайтын жағдайлар жиі кездеседі.

Мұндай өнімдер нарықта арзан бағамен сатылатындықтан, шынайы сапалы өнімдердің бағасын түсіріп, бәсекелестікті бұзады.

Қазіргі таңда әлем елдері өндіретін табиғи балдың:

- 70%-ы полифлерлі (яғни, әртүрлі гүлдерден жиналған),
- 30%-ы монофлерлі (бір ғана өсімдіктен алынған).

Бұл өнімдердің 33%-ы тікелей тұтынушыларға, ал 67%-ы делдалдар арқылы сатылады. Сондықтан да балды тандау үдерісі мұқият көзқарасты талап етеді, себебі барлығы сапалы өнімді алғысы келеді.

Ара шаруашылығы өнімдеріне қойылатын халықаралық сапа талаптары.

Мұндай талаптардың күшеюі — нарықтағы жалған балдың көбеюіне байланысты болып отыр. Алайда бұл жағдай бүкіл әлемдегі ара шаруашылығына зиянын тигізуде.

Жақында ғана балдың сапасын анықтайтын негізгі көрсеткіштер мыналар болған:

- түсі;
- дәмі;
- глюкоза мөлшері;
- фруктоза мөлшері;
- ылғалдылық деңгейі, және т.б.

Қазіргі таңда жағдай өзгерді, сондықтан сапалы балдың негізгі сипаттамалары мыналар болып саналады:

- құрамында пестицидтер жоқ;
- құрамында ГМО-ге жатпайтын тозаңдар (генетикалық түрде өзгертілмеген) жоқ;
- антибиотиктер немесе ветеринарлық препараттар жоқ;
- токсикалық заттар жоқ.

Бұл аса маңызды, өйткені көптеген ара өсірушілер бүгінгі күні аралардың ауруларын емдеу және алдын алу мақсатында антибиотиктерді қолданады. Сонымен қатар, нарыққа шығатын өнім құрамында алкалоидтар, пестицид қалдықтары, химиялық токсикалық заттар және т.б. болуы мүмкін. Заңнамалық тұрғыдан қарасақ, мұндай бал сапа талаптарына сай келмейді.

Салада басқа да проблемалар бар:

- араларды күтіп-ұстау шығындарының тұрақты артуы,
- омарта шаруашылық саласының қартая бастауы және т.б.

Осы мәселелерді шешу арқылы ғана ара шаруашылығын мүлде жаңа деңгейге көтеруге болады.

Бүгінгі таңда ара шаруашылығы — өте өзекті сала, ал алынатын өнімдер үлкен сұранысқа ие.

Балдың емдік қасиеттері ежелден белгілі:

- ең пайдалы, табиғи тәтті ретінде;
- иммунитетті көтеретін өнім ретінде;
- құрамында көптеген пайдалы витаминдер бар;
- ең үздік табиғи дәрі ретінде танылған.

Ара шаруашылығы — бұл адамға қажетті өнімді қолжетімді бағамен жеткізетін маңызды кәсіп. Балға деген сұраныс көбейіп келеді, халықтық медицина мен салауатты өмір салтына қызығушылық та арта түсті. Дегенмен, бұл сала бір ғана балмен шектелмейді. Ара өсірушілер:

- перга, прополис (қабыну мен тұмауды емдеуге қолданылатын) сияқты пайдалы өнімдер;
- воск (мәселен, шырақ жасауға қолданылады);
- бал, оның ішінде қаңылтырға салынған түрі, жинақталған бал — осының бәрі тұтынушыға жеткізіледі.

Бұл бизнес дұрыс бағытталған жағдайда пайдалы және шығармашылыққа толы кәсіпке айналады.

3. Ара шаруашылығының көп қырлылығы мен оның қиындықтары

Ара шаруашылығы кешенін құру оңай емес. Бұл тек бірнеше ұя сатып алу емес, сонымен қатар:

- жоғары өнімділік пен іріктелген ұяларды алу үшін жай ғана рой алу жеткіліксіз;

- гүлдер ұшы (медонос) егу, дұрыс жер таңдау, қыстық қондыру жағдайларын жасау — бұлар бәрі маңызды.

Аралардың тіршілігін толық зерттеп, алғашқы өңдеу жағдайын жасау да қажет. Себебі балды тікелей ұядан сатып алғанға қарағанда, оны дербес ыдысқа алынған түрінде сату тиімдірек. Ара өнімдерінің өңделуі, алынуы және сақталуындағы технологиялық талаптар ұмытылмауы тиіс.

Бірақ, сәттілігі, табиғи балдың сақтау мерзімі ұзақ, ол қышқылданмайды және бүлінбейді. Өйткені бал — табиғи антисептик. Табиғи балдың көпшілігі таңғалдырған қасиеттерге ие болғандықтан, адамдар жалғаннан абай бола бастады, сондықтан таза, қосындысыз балды іздеп табуға ұмтылады.

Тағы бір маңызды жәйт — балдың түрлерінің көптігі (қай өсімдіктен алынғанына қарай), бұл әртүрлі сатып алушы талғамына сай келеді. Осы ерекшеліктерді түсіну және зерттеу оңай емес, бірақ өте маңызды.

Осының бәрін кәсіби еркін ортада алу маңызды — бұл кәсіби желілер арқылы жаңа трендтер мен технологиялармен танысуға және бизнеске даму беруге мүмкіндік ашады.

Кәсіби іс-шараларға қатысу (көрмелер, семинарлар, вебинарлар):

Мұндай іс-шаралар — өзекті технологиялармен жанасу үшін тамаша мүмкіндік. Олар жергілікті органдар тарапынан ұйымдастырылады, және онда кәсіби мамандар көп болады. Бұл — жаңа жеткізушілермен, тапсырыс берушілермен байланыс орнату, жаңа технологияларды зерттеу мен өз жобаларынды таныстыру үшін таптырмас арена.

Сондықтан, мұндай вебинарлардан бас тартуға болмайды — мұнда мүмкіндіктер аз емес. Вебинар — прогреске ұмтылу мен жаңа мүмкіндіктерді ашудың логикалық тәсілі әрі ол аз күш пен уақыт жұмсаумен қажетті нәтиже алуға мүмкіндік береді.

Ол бастап келе жатқан кәсіп үшін де, тәжірибелі бизнес үшін де тиімді. Ара шаруашылығы балмен шектелмейтінін, сонымен қатар воск, пыльца, прополис, аналық сүт және тағы басқа өнімдер алуға мүмкіндік беретіні өте маңызды.

Бұл өнімдердің кейбіреулері дәрі ретінде қолданылады. Жалпы алғанда, ара өнімдері:

- дұрыс және пайдалы тамақтануға қажетті заттарды береді;
- сапалы табиғи тәттілерден ләззат алуға мүмкіндік береді;
- ауруларды алдын алу мен емдеуді қамтамасыз етеді.

Сол себепті бұл өндіріс адам үшін өзекті, және оны кәсіп ретінде дамытуға болады.

Бұл кәсіптің күрделілігі — әр кезеңге мұқият қарауды қояды, және тек тәжірибелі маман ғана осы салада жетістікке жете алады.

Жаңа технологиялар мен жабдықтар бастаушы омарташыларға көп көмегін тигізеді, бірақ оларды табу, таңдау және меңгеру оңай емес. Сонымен қатар:

- тұқымды аралар алу,
- ұяларды орналастыруға жарамды орын табу,
- айналасындағы өсімдіктерді бақылау — бәрі де үлкен күш қажет етеді.

Және де, бұл үдерістерді оңтайландыруға — ең көп пайда алу және проблемаларды азайтуға тек кәсіби кеңестер мен ақпарат көмектесе алады. Бұл ақпаратқа тек кәсіби орта арқылы қол жеткізуге болады.

Осы тұрғыда вебинарлар пайдалы — ақпарат алмасуды қамтамасыз етеді. Ал бүгінде барынша ірі масштабтағы трендтер мен технологияларды құрушы оқиғалар бар, олардың арқасында бизнесіңізді жаңа деңгейге шығаруға мүмкіндігіңіз бар.

Ара шаруашылығының негізгі артықшылықтары.

Қазақстанда ара шаруашылығы бизнес ретінде жоғары танымалдыққа ие. Бұл — ұйымдастыруы қарапайым, үй жағдайында басталатын кәсіп, ол көп уақытты талап етпейді. Ара өсіру — үй малдары немесе құстарды асыраудан қарағанда жеңілірек іс. Алайда, осы саланың өзіндік ерекше ерекшеліктері бар екенін ұмытпайық.

Дұрыс бастап, кәсіпті жүйелі ұйымдастырған жағдайда тамаша нәтижелерге қол жеткізуге болады.

Аралар өте қарапайым тіршілік етеді — табиғи өмір салтын ұстанады және адамға тәуелділігі төмен. Оларды белгіленген кесте бойынша тамақтандыру немесе ауру кезінде қолмен емдеу керек емес — көбіне варроатозға қарсы дәрілермен өрес беру жеткілікті.

Сонымен қатар, пайда табу үшін араларды қырудың қажеті жоқ. Аралардан алынатын өнімдер — бал, прополис, балауыз — жоғары бағаланады. Халықаралық нарықта қолданылатын пчелиный яд (шағу уы) да фармацевтикада сұранысқа ие.

Әрине, бұл салада жұмыс істеу үшін белгілі бір шеберлік қажет. Жаңадан бастаған адам алғашқы жарты жылда пайда табуға сәл күмәнмен қарайды. Ал тәжірибелі маманға бұл кәсіптің артықшылықтары айқын.

Ара шаруашылығы бизнесіне құрал-жабдықты қалай таңдау керек

Егер сіз ара өсіруге кірісетін болсаңыз, мына қадамдарды орындаңыз:

1. Бизнес-жоспар құру — кәсіпті дұрыс бағыттау үшін қажет.
2. Омарта орналасатын жерді таңдау — еріктен өзге балды өсімдіктермен көмкерілген жайлақ бұтақ, мүмкін болса бақтың жанында орналастыру ең тиімді.

3. Ұяларды мұқият таңдау — тасымалданатын нейлон немесе жеңіл ағаш корпусына ие болу, өмір сүру орындарын жақсарту мен табысты арттыруға мүмкіндік береді.

4. Ара отбасыларын алу — бастау үшін кемінде бес отбасы алыңыз. Екі отбасы жеткіліксіз, себебі аралар қоршаған ортаға сезімтал.

5. Қажетті жабдықты алу — медициналық құралдар, ұя жөндеу материалдары, медоонғыш (бал алу құрылғысы) сияқты құрал-жабдықтарды қамтамасыз ету керек.

Тек барлық қажетті дайындықты тамамдағаннан кейін кәсіпті бастауға болады. Ең бастысы — жұмысқа ұқыптылық пен адалдық таныту арқылы болашақ табысқа қол жеткізуге болады.

Егер сіз осы бизнесті бастауды жоспарлап отырсаңыз, мамандандырылған дүкендерге барып қажет құралдарды толық алуға кеңес беремін.

Өнімдерді сату жолдары

Бизнес құрылғаннан кейін табыс үшін өнімді сату тетігін де орнату керек.

- Балды сату – алғашқы кезеңде таныс таныстарға, жәрмеңкелерге, ауылдық базарларға ұсынып бастауға болады.

- Воск — шіркеу шамдары, былғары және басқа өнеркәсіп салаларына пайдалы материал ретінде сатылады.

- Прополис — дәріхана, сұлулық салондары және фармацевтикалық компанияларға сұранысқа ие.

Қазақстанға экспортталатын ара шаруашылығы өнімдерін өндіруге қойылатын заманауи нарық талаптары.

Қазақстан бал экспорты көлемін белсенді түрде арттырып келеді. 2025 жылы елімізге Еуропалық Одаққа бал жеткізуге ресми рұқсат берілді. Қазақстандық балдың негізгі сатып алушылары — Өзбекстан, Қытай, Сауд Арабиясы және Германия.

2023 жылы:

- Өзбекстан – 111 тонна,
- Қытай – 45,7 тонна,
- Сауд Арабиясы – 22,2 тонна,
- Германия – 21 тонна бал сатып алды.

Жалпы алғанда, 2023 жылы Қазақстаннан экспортталған бал көлемі 2022 жылмен салыстырғанда 3,5 есе артты (2022 жылы – 58,3 тонна бал экспортталған).

Агроөнеркәсіп кешенін (АӨК) дамытуға арналған мемлекеттік бағдарламада нарыққа қолжетімділікті қамтамасыз ету, экспортты дамыту және ауылдық аумақтарды өркендету секілді 10 негізгі міндет көзделген. Сонымен қатар, Мемлекет басшысының «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы жаңа даму мүмкіндіктері» атты Жолдауында агроөнеркәсіп кешенінің алдына 5 жыл ішінде еңбек өнімділігін және өңделген ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын кемінде 2,5 есеге арттыру міндеті қойылған.

Бұл мақсаттардың барлығы ауыл шаруашылығы салаларының тұрақты дамуы үшін маңызды негіз қалайды.

ЕО-на экспорттауға рұқсат және Қазақстан кәсіпорындарының жетістіктері

Бүгінгі таңда Еуропалық елдердің тізілімінде 62 қазақстандық кәсіпорын тіркелген. 2025 жылы Қазақстан балды Еуроодақ елдеріне экспорттауға ресми рұқсат алды.

Шығыс Қазақстан облысы, Глубокое ауданы аумағында орналасқан «SUN-BEE ALTAI» ЖШС – Қазақстандағы алғашқы ара шаруашылығы өнімін өндіруші кәсіпорын болып, Еуропалық Одақтың ресми тізіліміне (Honey and other apiculture products establishments – HON) енгізілді.

Бұл жетістік – кәсіпорынның өндірістік процестерін ЕО-ның ветеринарлық-санитарлық талаптары мен стандарттарына толық сәйкестікке келтіру бағытында жүргізілген көпжылдық жүйелі жұмысының нәтижесі.

«SUN-BEE ALTAI» ЖШС-нің HON тізіліміне енгізілуі кәсіпорынға Германия, Франция, Италия, Бельгия, Нидерланды, Австрия, Испания, Польша, Чехия, Словакия, Словения, Латвия, Литва, Эстония, Венгрия, Финляндия, Швеция, Дания, Португалия, Грекия, Болгария, Румыния, Хорватия, Ирландия, Кипр, Люксембург және Мальта сияқты Еуроодақ елдеріне бал экспорттауға мүмкіндік береді.

Дүниежүзілік бал өндірісі және Қазақстанның орны

Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының (ФАО) деректеріне сәйкес, әлемдегі ең ірі үш бал өндіруші ел:

- Қытай – 474 мың тонна (әлемдік өндірістің 26%-ы),
- Еуроодақ – 286 мың тонна (16%),
- Түркия – 118 мың тонна (6%).

Қазақстанның ұлттық статистика деректеріне сәйкес, 2023 жылы елде 3,9 мың тонна бал өндірілген. Оның ішінде 228 тоннасы Қытай, Сауд Арабиясы, Өзбекстан, Қырғызстан, Біріккен Араб Әмірліктері және Иорданияға экспортталды.

ЕО-на бал экспорттауға ресми түрде 2025 жылғы 12 наурызда рұқсат берілді. Бұл рұқсат 2025 жылғы 21 ақпанда Еуропалық комиссияның тиісті қаулысы жарияланғаннан кейін күшіне енді.

4. Ара шаруашылығы өнімдерінің экспорттық әлеуеті

Қазақстан — табиғи-климаттық жағдайы әртүрлі, бай флорасы бар ел. Бұл факторлар ара шаруашылығын дамытуға қолайлы орта қалыптастырады. Соңғы жылдары бал мен басқа да ара өнімдеріне (перга, балауыз, прополис, аналық сүт және т.б.) әлемдік нарықта сұраныс артып келеді. Халықаралық нарыққа шығу — қазақстандық омарташылар үшін үлкен экономикалық мүмкіндік. Алайда, экспортты жүзеге асыру үшін заманауи нарық талаптарына сай болу қажет. Бұл талаптар сапа, қауіпсіздік, экологиялық тазалық, сертификаттау, логистика және нарықтық сәйкестік сияқты бірнеше аспектіні қамтиды.

Ара шаруашылығы өнімдерінің экспорттық әлеуеті — бұл бал, балауыз, ара уы, тозан, аналық сүт сияқты ара шаруашылығы өнімдерін шетелге сату мүмкіндігі мен сол нарықтағы сұраныстың деңгейі. Бұл сала ауыл шаруашылығының маңызды және қарқынды дамып келе жатқан бағыты болып табылады.

Ара шаруашылығы өнімдерінің түрлері мен нарықтық сұранысы
Негізгі экспорттық өнімдер:

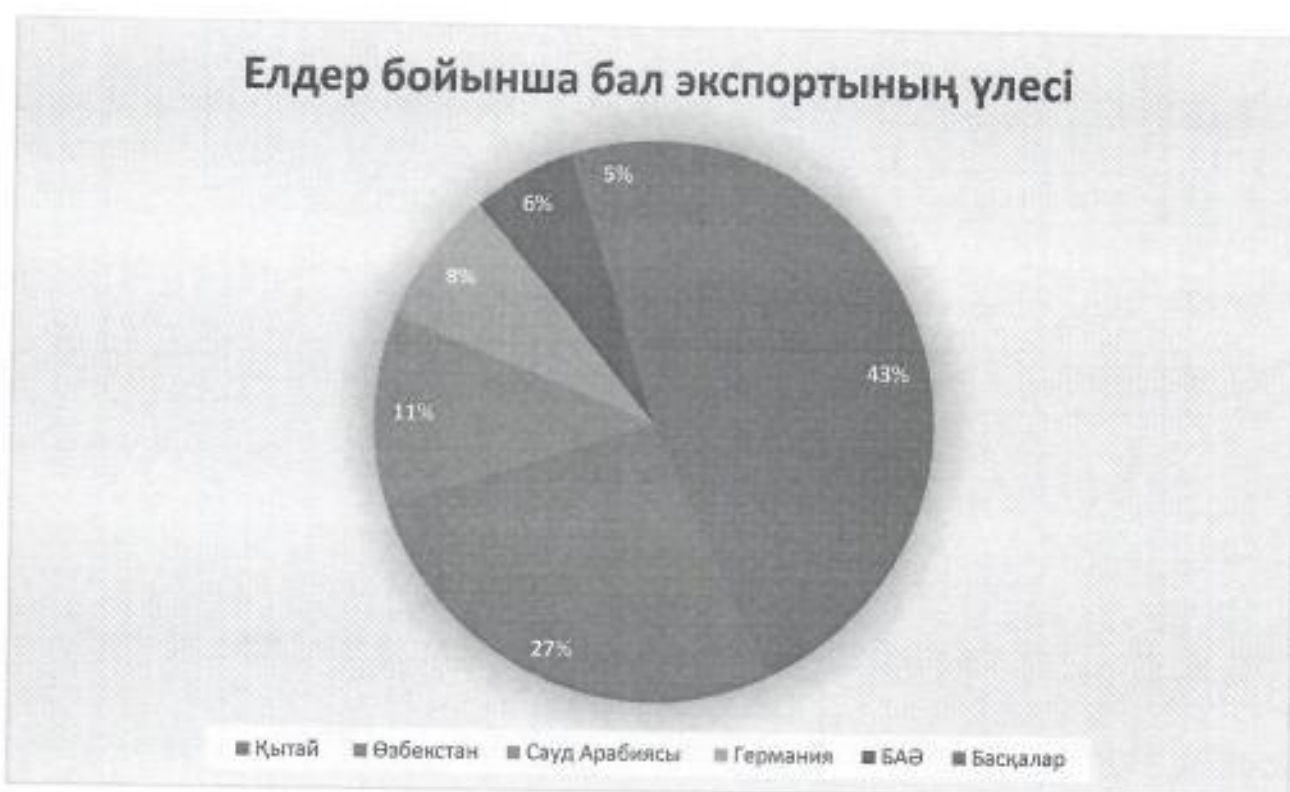
1. Бал – Қазақстанда өндірілетін ең кең таралған өнім.
2. Ара балауызы – косметика, медицина, шам өндірісінде қолданылады.
3. Ара уы (апитоксин) – фармацевтика саласында жоғары бағаланады.
4. Ара аналық сүті – иммунитет күшейтетін өнім ретінде сұранысқа ие.
5. Ара тозаңы (перга) – биологиялық белсенді қоспа ретінде кең таралған.

Қазақстанда жыл сайын мыңдаған тонна табиғи бал өндірілсе де, оның экспорты ішкі нарықпен салыстырғанда әлдеқайда төмен. Негізгі экспорттық өнім — табиғи бал. Сонымен қатар шетел нарықтарында прополис, балауыз, аналық сүт, ара уы сияқты өнімдерге де сұраныс бар.

Экспортқа бағдарланған өңірлерге Шығыс Қазақстан, Алматы, Жетісу облыстары жатады. Бұл өңірлерде омарта шаруашылығы дәстүрлі түрде жақсы дамыған, ал табиғи жағдайлар бал құрамының сапасына оң әсер етеді.

Кесте 1 - Экспорт көлемінің жылдар бойынша өзгеруі

Жыл	Экспорт көлемі (тонна)	Ақшалай көлемі (USD)
2021	84 т	\$314 000
2022	58 т	\$152 740
2023	222 т	\$406 220

Сурет 1- Елдер бойынша бал экспортының үлесі

Қазақстанның әлеуеті

Қазақстанда:

1. Таза экологиялық ортада бал өндіруге мүмкіндік бар;
2. Сапалы монофлоралы бал түрлері (мысалы, қаракұмық, жусан балы) өндіріледі;
3. Әлемдік нарықта танылу әлеуеті жоғары;
4. Жергілікті климат балдың әртүрлі және сирек кездесетін түрлерін өндіруге қолайлы.

Кесте 2- Экспорттағы кедергілер мен шешімдер

Кедергілер	Шешімдер
Сертификаттау, сапа стандарттары	Халықаралық талаптарға сай зертханалық базаны дамыту
Логистика мен экспорттық арналар	Мемлекеттік қолдау, экспорттық инфрақұрылымды дамыту
Өнім көлемінің жеткіліксіздігі	Шағын шаруашылықтарды біріктіру, кооперация құру
Маркетингтің әлсіздігі	Шетел нарықтарында бренд қалыптастыру, жарнама

5. Халықаралық нарықтың талаптары

Халықаралық нарықта бал және басқа ара өнімдеріне қатысты нақты талаптар қойылады. Олар келесідей:

Ара шаруашылығы өнімдерін (бал, балауыз, тозаң, т.б.) шетелге экспорттау үшін халықаралық нарық талаптарына сай болу өте маңызды. Бұл талаптар әр елдің заңнамасына, азық-түлік қауіпсіздігі стандарттарына және тұтынушылардың сапаға деген сұранысына негізделеді.

Өнімнің сапасына қойылатын талаптар

Ара шаруашылығы өнімдерінің сапасына қойылатын талаптар

Ара шаруашылығы өнімдерін (бал, балауыз, тозаң, аналық сүт, ара уы) ішкі және халықаралық нарыққа шығару үшін өнім сапа стандарттарына толық сай болуы қажет. Әсіресе экспорт кезінде әртүрлі елдерде бекітілген техникалық регламенттер, санитарлық нормалар және сертификаттау жүйелері басты рөл атқарады.

1. Бал сапасы

Кесте 3 - Бал сапасына қойылатын негізгі талаптар

Көрсеткіш	Нормативтік талап
Ылғалдылық	≤ 20% (кей нарықтарда 18% дейін)
HMF (гидроксиметилфурфурол)	≤ 40 мг/кг (ЕО стандарты)
Диастаза саны (ферменттік белсенділік)	≥ 8 (Готш әдісі бойынша)
Фруктоза + глюкоза	≥ 60% (табиғи тәттілік көрсеткіші)
Сахароза	≤ 5% (кей жағдайда 3–7% аралығында)
Кислоталық көрсеткіш (рН)	3,4–6,1
Бөтен дәм мен иіс	Болмауы тиіс
Қоспалар (қант шәрбаты, крахмал, т.б.)	Тыйым салынады

Физикалық және органолептикалық талаптар:

- Таза, мөлдір немесе кристалданған болуы мүмкін.
- Түсі – табиғи (ақтан қара янтарьға дейін).
- Дәмі – жұмсақ, ащы немесе күйдірілген иісі болмауы керек.
- Иісі – өсімдік тектес, балға тән.

2. Балауыз сапасы

Кесте 4 - Балауыз сапасы

Көрсеткіш	Норматив
Түсі	Сарыдан қоңырға дейін (өңделу дәрежесіне байланысты)
Қоспалар	Болмауы тиіс (парафин, стеарин қоспалары)
Еріту температурасы	61–65°C
Механикалық қоспалар	≤ 0,1%

3. Ара тозаңы (перга)

- Ылғалдылық: $\leq 8-10\%$
- Қалдық заттар: Болмауы керек (құм, жәндік бөліктері)
- Түсі: Өсімдік түріне байланысты әртүрлі
- Иісі: Бөгде иіссіз, таза
- Микробиологиялық қауіпсіздік: Патогенді бактериялар болмауы тиіс

4. Аналық сүт (маточное молочко)

- Түсі: Ақ немесе крем түсті
- Дәмі: Қышқылдау, өткір иіссіз
- Ылғалдылық: $60-70\%$
- Сақтау температурасы: -18°C дейін
- Қоспалар: Болмауы тиіс
- Қоректік құрамы: Протеиндер, аминқышқылдар, витаминдер

5. Ара уы (апитоксин)

- Түсі: Ашық сары немесе мөлдір
- Белсенділік: Нақты мөлшердегі биологиялық белсенді заттар
- Қоспалар: Болмауы керек
- Сақтау: Тоңазытқышта немесе лиофилизацияланған түрде
- Микробиологиялық тазалық: Жоғары деңгейде болуы тиіс

6. Қосымша халықаралық талаптар

Кесте 5 - Қосымша халықаралық талаптар

Стандарт / Сертификат	Маңызы
ISO 22000 / HACCP	Азық-түлік қауіпсіздігі жүйесін растау
Organic (EU, USDA)	Органикалық өнім екенін дәлелдеу
Halal	Ислам елдеріне экспорт үшін талап
Fair Trade	Әлеуметтік және этикалық сауда талаптарына сәйкестік

Сапаны растау құралдары

- Зертханалық талдау: физика-химиялық, микробиологиялық сынақтар
- Ұлттық стандарттар (СТ РК, ГОСТ) және халықаралық стандарттарға сәйкестік
- Сәйкестік сертификаты: экспорт үшін міндетті

Ветеринарлық және фитосанитарлық талаптар

Ара шаруашылығы өнімдеріне қойылатын ветеринарлық және фитосанитарлық талаптар.

Ара шаруашылығы өнімдерін (бал, балауыз, тозаң, ара уы, аналық сүт) экспорттау кезінде халықаралық және ұлттық деңгейде ветеринарлық және фитосанитарлық қауіпсіздік талаптарына толық сай болу — міндетті шарт. Бұл талаптар өнімнің өзіне қосымша, кейбір жағдайларда...

және зиянды организмдер мен қалдықтардан таза болуын қамтамасыз ету үшін енгізіледі.

1. Ветеринарлық талаптар

Ара шаруашылығы өнімдері — жануар тектес өнімдер қатарына жататындықтан, олар ветеринарлық бақылауға жатады.

Кесте 6 - Негізгі ветеринарлық талаптар

Талап	Мазмұны
Ветеринарлық сертификат	Экспорт алдында Қазақстанның Ветеринарлық бақылау және қадағалау комитеті береді. Өнімнің аурулардан таза екенін растайды.
Ауруларға қарсы тексеріс	Ара ұяларында жұқпалы аурулар (америкалық шірік, акарапидоз, нозематоз, варроатоз т.б.) болмауы тиіс.
Антибиотиктер мен химиялық қалдықтар	Бал мен басқа да өнімдерде антибиотиктер, ауыр металдар, пестицид қалдықтары мүлдем болмауы тиіс.
Микробиологиялық тазалық	Өнім патогенді бактериялардан таза болуы қажет (мысалы: Salmonella, E. coli).
Тәуелсіз зертханалық сараптама	Кей елдерге экспорт кезінде үшінші тарап зертханасының қорытындысы талап етіледі.

2. Фитосанитарлық талаптар

Фитосанитарлық талаптар — өнімнің құрамында немесе орамасында өсімдіктерге зиянды карантиндік организмдердің, саңырауқұлақтар, токсиндердің және басқа биологиялық ластаушылардың болмауын бақылауға бағытталған.

Кесте 7 - Негізгі фитосанитарлық талаптар

Талап	Мазмұны
Фитосанитарлық сертификат	ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі немесе халықаралық аккредиттелген орган береді.
Өсімдік тектес ластаушы заттар	Ара тозаңы, балауыз сияқты өнімдерде бөгде өсімдіктер, гүл тозаңына тән емес заттар болмауы тиіс.

Аспергилл мен афлатоксиндер	Бал мен тозаңда зен саңырауқұлақтары мен афлатоксиндер анықталмауы тиіс.
Қаптама мен тара	Зиянды организмдер таралмауы үшін ағаш қаптама (мысалы, европалет) ISPM 15 халықаралық стандартына сай болуы керек.
Тазалық пен зарарсыздандыру	Қаптаманың ішкі беті мен өнімдердің өзі зарарсыздандырылған болуы қажет.

3. Елдерге байланысты ерекше талаптар

Кесте 8 - Елдерге байланысты ерекше талаптар

Ел	Қосымша талаптар
Еуропалық Одақ	Ветеринарлық бақылауға тіркелген кәсіпорыннан шығу керек; қалдықтар бойынша ең төменгі шектер сақталуы тиіс (MRL); өнімнің шығу тегі толық құжатталуы қажет.
Қытай	CIQ тіркеуі қажет, өнім экспорттауға рұқсат етілген кәсіпорыннан шығуы керек.
Сауд Арабиясы, БАӘ	Halal сертификаты болуы міндетті, сонымен қатар өнімнің шаригатқа сай өңделуі қажет.
АҚШ	FDA тіркеуі, FSMA (Азық-түлік қауіпсіздігі туралы акт) талаптарына сай болуы шарт.

4. Қажетті құжаттар пакеті

1. Ветеринарлық сертификат
2. Фитосанитарлық сертификат
3. Сәйкестік сертификаты (СТ РК, ISO, Organic және т.б.)
4. Зертханалық анализ хаттамасы
5. Қаптама материалдарына сертификат (қажет жағдайда)
6. Экспорттық лицензия / тіркеу (кейбір елдерге)

Таңбалау және қаптама стандарттары

Таңбалау және қаптама стандарттары — ара шаруашылығы өнімдері үшін

Ара шаруашылығы өнімдерін экспорттауда таңбалау мен қаптаманың халықаралық талаптарға сәйкес болуы өте маңызды. Бұл өнімнің сапасын сақтау, тұтынушыға дұрыс ақпарат беру, және заңнамалық талаптарға сай болу үшін қажет.

1. Таңбалау талаптары

Кесте 9 - Міндетті ақпараттар

Талаптар	Мазмұны
Өнім атауы	Мысалы, «Табиғи бал», «Ара балауызы», «Ара тозаңы»
Өндіруші және экспорттаушы туралы ақпарат	Компанияның атауы, мекен-жайы, байланыс деректері
Өндірілген күні және мерзімі	Жарамдылық мерзімі (мысалы, 2 жыл немесе өндіруден бастап)
Құрамы	Барлық ингредиенттер, қосымша қоспалардың жоқтығы туралы ақпарат
Сақтау шарттары	Температура, ылғалдылық, күн сәулесінен қорғау туралы талаптар
Шығу елі	Мысалы, «Қазақстан Республикасы»
Жалпы салмағы	Мысалы, «500 г», «1 кг»
Сертификаттар мен стандарттар	Органикалық өнім, ISO, Halal және т.б. белгілеу
Қауіпсіздік нұсқаулары	Аллергендер туралы ескерту (егер қажет болса)
Тіл	Экспортталатын елдің ресми тілінде болуы тиіс

2. Қаптама стандарттары

Кесте 10 - Қаптаманың түрлері

Өнім түрі	Қаптаманың түрі	Талаптары
Бал	Шыны банкалар, сапалы пластик құты	Гигиеналық, герметикалық, жарық өткізбейтін
Балауыз	Пластик немесе метал қаптамасы	Құрғақ, таза сақтау үшін
Ара тозаңы	Полиэтилен пакеттер немесе қораптар	Салқын жерде сақтау, ылғал өткізбейтін
Аналық сүт	Арнайы тоңазытқыш контейнерлер	Температураны ұстап тұру, герметикалық
Ара уы	Қатты шыны немесе пластик құты	Қоршаған орта әсерінен қорғау

Қаптаманың негізгі талаптары:

- Гигиена және қауіпсіздік: Қаптама өнімнің сыртқы әсерлерінен (шу, жарық, ылғал, шаң) қорғайды.
- Қоршаған ортаға қауіпсіз: Қайта өңделетін немесе биологиялық ыдырайтын материалдар артықшылықта.

- Стандарттарға сәйкестігі: ISO 9001, ISO 22000 және HACCP талаптарына сай болуы.

- Жүк тасымалдауға төзімділігі: Қаптама өнімді тасымалдау кезінде зақымданудан қорғайды.

- ISPM 15 (ағаш қаптамалар үшін): Дүниежүзілік фитосанитарлық стандарт.

3. Халықаралық талаптар

- Еуропалық Одақ (EU) – Регламенттерге сәйкес таңбалау, соның ішінде тағамдық аллергиялар, өнімнің органикалық сертификаты туралы ақпарат.

- FDA (АҚШ) – Тамақ өнімдерінің таңбалану стандарттары (Nutrition Facts, ингредиенттер тізімі).

- Codex Alimentarius – Халықаралық азық-түлік кодексі бойынша таңбалау стандарттары.

- Halal, Kosher сертификаттары – Тиісті емблемалар таңбалау кезінде көрсетіледі.

Кесте 11 - Халықаралық сертификаттар

Сертификат	Мақсаты	Қай нарық үшін маңызды
ISO 22000 / HACCP	Азық-түлік қауіпсіздігін басқару	Барлық нарықтар
Organic (EU, USDA)	Органикалық өнім екенін дәлелдеу	Еуропа, АҚШ
Halal	Шариғатқа сай өндірілгенін растау	Таяу Шығыс, Орталық Азия
Fair Trade	Әлеуметтік әділеттілік принциптері	Еуропа, Солтүстік Америка

Экспортқа рұқсат алу және кедендік рәсімдер

- Елдің экспорттық бақылау органынан рұқсат алу қажет (Қазақстанда — Ауыл шаруашылығы министрлігі)

- Кедендік декларация, сәйкестік сертификаты, тасымалдау құжаттары

- Кейбір елдерде импортқа алдын ала тіркелу қажет (мысалы, Қытайда CIQ)

Брендинг және маркетинг талаптары

- Өнім халықаралық нарықта бірегейлік пен сенімділік тудыруы тиіс

- Ағылшын немесе жергілікті тілде жарнама, сайт, қаптама

- Тұрақты сапа мен жылдам жеткізу — сатып алушылар үшін негізгі талаптар.

6. Экспорттық логистика мен нарықтық кедергілер

Тасымалдау құралдары

Ара шаруашылығы өнімдері — жеңіл бұзылатын, табиғи және экологиялық таза өнімдер болғандықтан, олардың тасымалдануы ерекше назарды талап етеді. Тасымалдау кезінде өнімнің сапасын сақтап, нарыққа уақытында жеткізу маңызды.

Автокөлік: Қысқа қашықтықтар үшін қолайлы. Мысалы, көршілес елдерге (Ресей, Қырғызстан, Өзбекстан) экспорттау үшін.

– Артықшылығы: Жоғары жылдамдық, уақытты үнемдеу.

– Кемшілігі: Жол жағдайы мен кедендік рәсімдер қиындық туғызуы мүмкін.

Темір жол: Үлкен көлемдегі бал мен ара өнімдерін тасымалдауға қолайлы.

– Артықшылығы: Көлемді өнімдер үшін тиімді.

– Кемшілігі: Жеткізу мерзімі ұзақ болуы мүмкін, арнайы салқындату жүйелері қажет болуы мүмкін.

Әуе көлігі: Тез бұзылатын өнімдерді, мысалы, аналық сүт, тозаң сияқты өнімдерді тасымалдауға қолайлы.

– Артықшылығы: Жылдам, сақтау шарттары бойынша қатаң талаптарға жауап береді.

– Кемшілігі: Тасымалдау шығындары жоғары, әсіресе қашық нарықтар үшін.

Теңіз көлігі: Қашық нарықтар үшін, мысалы, Еуропа немесе Америкаға экспорттауға тиімді.

– Артықшылығы: Бағасы арзан, үлкен көлемдегі өнімдерді тасымалдауға ыңғайлы.

– Кемшілігі: Жеткізу уақыты ұзақ, порттардағы инфрақұрылым мен кедендік рәсімдер қиындық туғызуы мүмкін.

Қаптау мен сақтау шарттары

– Қаптама: Бал мен басқа да ара өнімдері жақсы герметикалық орамада сақталуы тиіс. Әсіресе балда ылғалдылық деңгейі бақылауда болуы керек (18-20%). Қаптаманың сапасы өнімнің бұзылуын болдырмауға және оны нарықта жақсы ұсынуға көмектеседі.

– Сақтау шарттары: Таза ауа, салқын және құрғақ жерде сақтау қажет. Әуе көлігіндегі температура да бақылауда болуы тиіс, ал теңіз тасымалы кезінде балдың бұзылуын болдырмау үшін арнайы салқындатқыштар немесе контейнерлер қолдану керек.

Баж салығы мен тарифтер

Ара шаруашылығы өнімдеріне қатысты баж салығы мен тарифтер.

Ара шаруашылығы өнімдерін экспорттағанда және импорттағанда баж салығы мен тарифтік саясат маңызды рөл атқарады. Бұл көрсеткіштер елдер арасындағы сауда қатынасына және өнімнің халықаралық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігіне әсер етеді.

Кесте 12 - Баж салығы (экспорттық және импорттық)

Түрі	Мазмұны
Экспорттық баж салығы	Көп елдерде ара шаруашылығы өнімдерінің экспортынан баж салығы алынбайды немесе өте төмен деңгейде (кейде 0%) қойылады. Бұл өнімді экспорттауды ынталандыру үшін жасалады.
Импорттық баж салығы	Әр елдің өз тарифтік кодексіне байланысты өзгереді. Кейбір елдер ара өнімдеріне төмендетілген тарифтер қолданады, ал басқаларында – толық ставка.

Халықаралық саудада өнімдерге тарифтер Халықаралық Кедендік Тарифтік Коды (HS код) арқылы беріледі.

Кесте 13 - Халықаралық тарифтер мен кедендік кодтар

Өнім түрі	HS код (мысал)	Жалпы тарифтік диапазон (мөлшер)
Табиғи бал	0409.00	0–10% (көбінесе 0–5%)
Ара балауызы	0409.00	0–5%
Ара тозаңы	1212.90	0–10%
Аналық сүт	0409.00 немесе 3501.90 (биологиялық өнім ретінде)	0–15%
Ара уы	1302.19	0–10%

Қазақстандағы экспорттық баж салығы

- Қазіргі кезде Қазақстаннан ара шаруашылығы өнімдерін экспорттауға экспорттық баж салығы алынбайды (0%).

- Бұл ара шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және экспортты ынталандыру мақсатында жасалады.

Кедендік рәсімдер және тарифтік квоталар

- Кей елдерде импортқа квоталар немесе лицензиялау талаптары болуы мүмкін.

- Кедендік рәсімдерді жеңілдету үшін еркін сауда келісімдері (ЕАЭО, ИЫҰ, т.б.) маңызды.

- Кейбір нарықтарда антидемпингтік шаралар қолданылады, бұл тарифтік шектеулерді арттыруы мүмкін.

Еркін сауда келісімдері және олардың артықшылықтары

- Қазақстанның еркін сауда келісімдері бар елдерде (мысалы, Ресей, Беларусь, Өзбекстан, ЕАЭО) тарифтік тосқауылдар азайтылған немесе мүлде жойылған.

- Бұл нарықтарға ара шаруашылығы өнімдерін экспорттау жеңілдетіледі және арзанырақ болады.

Нарықтық кедергілер.

Тарифтік кедергілер.

Кедендік баж салығы: Әрбір елдің өз кедендік баждары мен салықтары болады. Әрбір шетел нарығында ара шаруашылығы өнімдеріне қатысты тарифтер әртүрлі болуы мүмкін.

Мысалы: Еуропа елдерінде балға салығын көбейту тенденциясы байқалады. Бұл Қазақстанның бал экспортын қиындатуы мүмкін.

Тарифтер: Экспортқа байланысты тарифтер өнімнің бағасына әсер етіп, бәсекелестікке кедергі келтіреді.

Бейтарап техникалық кедергілер (NTBs)

- Сапа стандарттары мен сертификаттар: Әр елде өздерінің азық-түлік қауіпсіздігі, фитосанитарлық стандарттары, сертификаттау талаптары бар. Бұл талаптарды орындау үшін қосымша құжаттар мен зертханалық тексерулер қажет болуы мүмкін.

- Еуропа нарығы үшін сапа стандарты (ISO 22000, HACCP) және органикалық өнімдер үшін арнайы сертификаттар қажет.

- Қытай мен Ресей сияқты елдерге арналған ветеринарлық сертификаттар мен құжаттар талап етіледі.

- ГМО мен пестицидтер қалдықтары: Көптеген елдер балға ГМО мен пестицидтер қалдықтарын тексеру талаптарын қояды. Бұл экспортқа шыққан өнімдердің санитарлық бақылауынан өтуіне кедергі болады.

Логистикалық қиындықтар

- Кедендік рәсімдер: Кедендік рәсімдердің күрделілігі мен ұзақтығы — ең үлкен кедергілердің бірі. Әрбір елдің кеден саясаты мен ережелері әртүрлі, сондықтан өнімді экспорттау үшін оларды алдын ала зерттеп, дайындалу керек.

- Жеткізу мерзімдері: Нарықта уақыт өте маңызды. Егер тасымалдау кешіктірілсе, бұл өнімнің сапасына әсер етуі мүмкін, әсіресе бал мен ара өнімдеріне қатысты.

Бәсекелестік

- Баға бәсекелестігі: Қытай, Украина, Аргентина сияқты елдерде бал өндірісі арзан, сондықтан Қазақстан балдың халықаралық нарықта бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін өзіндік ерекшеліктері мен сапасын дәлелдеуге мәжбүр болады.

- Ұзақ мерзімді келісімдер орнату: Ара өнімдеріне сұраныс тұрақты болғанымен, халықаралық нарықтарда бәсекелестік жоғары болғандықтан, тұрақты жеткізілім мен сапаны қамтамасыз ету үшін ұзақ мерзімді келісімдер жасау қажет.

Әлеуметтік және мәдени кедергілер

Кейбір нарықтарда "halal" сертификаты немесе басқа да мәдени немесе діни талаптар болуы мүмкін (мысалы, араб елдері үшін). Бұл талаптарды орындау өте маңызды.

Кесте 14 - Шешімдер мен ұсыныстар

Кедергі	Шешімдер
Кедендік рәсімдер мен қадамдардың күрделілігі	Логистикалық компаниялармен жұмыс істеп, кедендік рәсімдерді автоматтандыру, экспортты жеңілдететін «бір терезе» жүйесін енгізу
Тарифтер мен салықтар	Экспортқа арналған арнайы тарифтік жеңілдіктер мен квоталарды пайдалану, халықаралық сауда келісімдерін зерделеу
Сапа сертификаттары	Халықаралық стандарттар мен сертификаттау жүйелерін қабылдау (ISO 22000, Organic, HACCP)
Жеткізу мәселелері	Қаптаманы жақсарту, тасымалдау әдістерін оңтайландыру және салқындату жүйелерін пайдалану
Нарықтық бәсекелестік	Нарыққа ену үшін дифференциация жасап, жоғары сапалы өнім ұсыну, нарықтағы бәсекелестермен баға мен сапа бойынша келісімдер орнату

Ара шаруашылығы өнімдерін халықаралық нарыққа шығару — үлкен мүмкіндік, бірақ ол белгілі бір қиындықтарды да туғызады. Экспорттық логистика мен нарықтық кедергілерді дұрыс басқару арқылы бұл қиындықтарды жеңіп, Қазақстанның ара шаруашылығы саласы әлемдік нарыққа шыға алады.

7. Қазақстандағы қазіргі жағдай мен мемлекеттік қолдау

1. Қазіргі жағдай

- Қазақстан — табиғи балдың ірі өндірушісі және экспорттаушы елдердің бірі. Елдің әртүрлі аймақтарында ара шаруашылығы дамыған, әсіресе Алматы, Шығыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар облыстарында.

- Ара шаруашылығы өнімдерінің өндірісі соңғы жылдары тұрақты өсіп келеді, соның ішінде табиғи бал, балауыз, тозаң және аналық сүт экспортқа шығарылады.

- Өндірістің сапасы жақсарып, халықаралық стандарттарға сәйкестікке мән беріле бастады.

- Қазақстандық бал экспорттауда Еуропа, Таяу Шығыс, Ресей және Азия нарықтарында сұранысқа ие.

- Дегенмен, өнімнің экспорттық әлеуетін толық ашу үшін логистика, маркетинг және халықаралық сертификаттау мәселелері әлі де өзекті.

Өндіріс көлемі және географиясы

- Қазақстанда ара шаруашылығы ауыл шаруашылығының маңызды саласы болып табылады. 2023 жылғы статистика бойынша, елімізде ара ұяларының саны 66,8 мыңнан асады.

- Негізгі ара шаруашылығы орталықтары: Алматы облысы (Ұйғыр, Іле аудандары), Шығыс Қазақстан облысы, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстары, Ақмола облысы.

- Бұл аймақтарда табиғи флора мен өсімдіктердің түрлері ара ұяларына қажетті азықтық база болып табылады.

Өнім түрлері мен экспорт

- Қазақстанда өндіретін негізгі өнімдер: Табиғи бал (өсімдік тектес түрлі түрлері: дала, таулы, бақша балдары), Ара балауызы, Ара тозаңы, Аналық сүт (маточник сүті), Ара уы (прополис).

- 2023 жылы бал өндірісі шамамен 4-5 мың тоннаға дейін жетті.

- Негізгі экспорт бағыттары: Ресей, Қытай, Еуропа елдері (Германия, Польша), Таяу Шығыс мемлекеттері (Сауд Арабиясы, БАӘ), Орта Азия елдері.

2. Мемлекеттік қолдау шаралары

Қазақстан үкіметі ара шаруашылығын дамытуға бағытталған бірнеше бағдарламаларды іске асыруда:

Кесте 15 – Мемлекеттік бағдарламалар

Бағдарлама / Жобалар	Мазмұны және артықшылықтары
«Ауыл — ел тірегі» мемлекеттік бағдарламасы	Аграрлық секторды дамытуға, соның ішінде ара шаруашылығына субсидиялар, несиелер беру.
Аграрлық несие беру	Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріне арнап жеңілдетілген несиелер

Субсидиялар мен гранттар	Шаруаларға бал араларын сатып алу, құрал-жабдықтарды жаңарту үшін қаржылай көмек.
Инновациялық технологияларды енгізу	Қондырғыларды, аналитикалық жабдықтарды сатып алуға қолдау көрсету.
Сертификаттау және экспортты қолдау	Халықаралық стандарттарға сай сертификаттау рәсімдерін жеңілдету және экспорттық нарықтарға шығуға көмек.
Ауыл шаруашылығы саласындағы кадрларды оқыту	Ара шаруашылығы бойынша семинарлар, курстар, тәжірибе алмасу.
Маркетинг және брендинг қолдауы	Қазақстандық балдың брендин қалыптастыруға, экспорттық миссияларға қатысуға қаржылай көмек.

1. «Ауыл — ел тірегі» мемлекеттік бағдарламасы (2021–2025)

- Бағдарламаның негізгі мақсаты — ауыл шаруашылығын, оның ішінде ара шаруашылығын дамыту, өнімнің экспорттық әлеуетін арттыру.

- Бағдарламаның ара шаруашылығына қатысты тармақтары:

Жеңілдетілген несиелер: ара шаруашылығы саласындағы фермерлерге 5% жылдық мөлшерлемен несиелер беру.

Субсидиялар: ара ұяларын, бал жинау құралдарын, ульялар мен арнайы техника сатып алуға 30-50% көлемінде қаржылай қолдау.

Оқыту және тренингтер: жаңа технологиялар мен заманауи әдістерді үйрету.

Халықаралық нарыққа шығуға жәрдемдесу: сертификаттау, маркетингтік зерттеулер.

2. Қаржылық қолдау және гранттар

- Ауыл шаруашылығын қолдау қоры арқылы фермерлерге гранттар беріледі, соның ішінде ара шаруашылығын жаңғыртуға, органикалық бал өндіруге бағытталған жобаларға.

- Жобаларды жүзеге асыруда шағын және орта бизнеске жеңілдетілген несиелер ұсынылады.

3. Сертификаттау және сапаны бақылау

- Қазақстанда бал мен басқа да ара өнімдерін Халықаралық стандарттарға (ISO 22000, HACCP) сәйкестендіру бойынша жұмыстар жүргізілуде.

- Органикалық балға сертификаттау — экспорттаушы фермерлер үшін маңызды бағыт. Бұл салада арнайы мемлекеттік бағдарламалар арқылы қаржылай қолдау көрсетіледі.

- Өнімнің сапасын арттыру мақсатында ветеринарлық,

4. Логистика және маркетинг

- Мемлекет экспортты дамыту үшін логистикалық инфрақұрылымды жақсартуда, соның ішінде арнайы қоймалар мен салқындатқыштарды құруға қолдау көрсетеді.
- Қазақстандық балдың брендингі мен халықаралық көрмелерге қатысуға субсидиялар бөлінеді.
- Сауда миссияларын ұйымдастыру арқылы жаңа нарықтарға шығуға жәрдемдесу.

5. Ғылыми-зерттеу және инновациялар

- Ғылыми институттар мен университеттер ара шаруашылығын дамытуға бағытталған зерттеулер жүргізуде.
- Инновациялық технологиялар: ульяларды автоматтандыру, ара өнімдерін өңдеудің жаңа әдістері енгізілуде.
- Биологиялық зиянкестер мен ауруларға қарсы күрес технологиялары дамытылуда.

3. Нарықтық жағдай мен перспективалар

- Өнімнің экспорттық көлемі өсуде, бірақ әлемдік нарықтағы бәсекелестік күшейіп келеді.
- Жоғары сапалы, сертификатталған өнімге сұраныс артып жатыр.
- Мемлекеттік қолдау арқасында өнімді халықаралық талаптарға сай өндіру мен экспорттау мүмкіндіктері жақсарады.
- Экологиялық таза, органикалық балға деген сұраныс өсуде, бұл бағытта да даму жоспарлануда.
- Логистикалық және маркетингтік инфрақұрылымды дамыту — басты міндеттердің бірі.

1. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешеніндегі ара шаруашылығының рөлі

- Ара шаруашылығы ауыл шаруашылығының биоалуантүрлілігін сақтауға және табиғатты қорғауға септігін тигізеді.
- Аралар өсімдіктердің тозаңдануын қамтамасыз етіп, ауыл шаруашылығы өнімдерінің көлемі мен сапасын арттырады.
- Қазақстанда бал өндіру — агроөнеркәсіптік кешеннің экспорттық әлеуетін кеңейтетін маңызды бағыттардың бірі.

2. Экологиялық талаптар мен тұрақты даму

- Мемлекеттік саясатта экология мен табиғатты сақтауға ерекше көңіл бөлінеді.
- Ара шаруашылығы өнімдерін өндіру кезінде экологиялық таза әдістерді енгізу басымдыққа ие.
- Органикалық бал өндіруді дамытуды ынталандыру үшін арнайы гранттар мен сертификаттау бағдарламалары бар.
- Құрамында зиянды заттар мен пестицидтер болмауы тиіс, бұл өнімнің сапасына және экспортқа қолжетімділігіне әсер етеді.

3. Жергілікті кәсіпкерлердің қолдау бағдарламалары

- Қазақстанда ара шаруашылығымен айналысатын шағын және орта бизнес субъектілеріне бағытталған кәсіпкерлікті дамыту бағдарламалары бар.
- Бұл бағдарламалар аясында:
  - ✓ Ара ұяларын жаңарту, кәсіби құрал-жабдықтар алу үшін қаржылай көмек беріледі.
  - ✓ Ара шаруашылығын жүргізудің инновациялық әдістерін үйрету курстары ұйымдастырылады.
  - ✓ Ара өнімдерін өңдеу мен қайта өңдеуге арналған цехтар салу жобаларына инвестиция тарту қарастырылады.

4. Халықаралық ынтымақтастық

- Қазақстан халықаралық ұйымдармен (FAO, UNEP, WTO) ара шаруашылығын дамытуға байланысты ынтымақтастықта.
- Еуропалық Одақ пен басқа да халықаралық серіктестермен бірлескен жобалар арқылы өнім сапасын жақсарту, халықаралық стандарттарға сәйкестендіру жұмыстары жүргізілуде.
- Халықаралық көрмелер мен сауда миссияларына қатысу арқылы экспортты кеңейту жұмыстары жалғасуда.

5. Цифрландыру және инновация

- Мемлекет ара шаруашылығында ақылды технологияларды енгізуге ерекше назар аударуда: ұяларды мониторингтеу жүйелері, ауа райы болжамдары, өнімділікті бақылау.
- Жасанды интеллект пен IoT (заттар интернеті) технологиялары ара ұяларын автоматтандыруға бағытталған.
- Бұл технологиялар өнімнің сапасын арттырып, шығындарды азайтуға мүмкіндік береді.

6. Қиындықтар мен шешімдер

Кесте 16 - Қиындықтар мен шешімдер

Қиындықтар	Мемлекеттік немесе кәсіпкерлік шешімдер
Климаттық өзгерістер әсері	Ауа райын болжау жүйелері, қорғаныс құралдарын енгізу
Экспорттық нарықтарға шығудағы кедергілер	Сертификаттау жұмыстарын жеңілдету, халықаралық келісімдерді пайдалану
Логистикалық қиындықтар	Логистика инфрақұрылымын дамыту, арнайы қоймаларды салу
Қаржыландырудың жеткіліксіздігі	Мемлекеттік гранттар мен субсидияларды ұлғайту
Кәсіби кадрлардың жетіспеуі	Оқыту бағдарламалары мен семинарларды кеңейту

Қазақстандағы ара шаруашылығы — экспорттық әлеуеті зор сала. Алайда, бұл мүмкіндікті іске асыру үшін халықаралық нарықтың заманауи талаптарына бейімделу қажет. Бұл — сапа стандарттары, сертификаттау, экологиялық тазалық, қаптама мен логистикадан басталады. Мемлекеттік қолдау мен ара шаруашылығы саласындағы білім деңгейін көтеру арқылы ғана отандық өнімдер әлемдік нарықта бәсекеге қабілетті бола алады. Болашақта Қазақстанның табиғи және органикалық балы «қазақ бренді» ретінде танылып, экспорт көлемі бірнеше есе арта алады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. ФАО (Тұрақты бал өсіру үшін жақсы ара шаруашылығы тәжірибесі).
2. Гриценко Д., Темірбаева Қ., Таскужина А. т.б. (2023) — Қазақстандағы бал аралары популяциясының генетикалық әртүрлілігін бірінші рет бағалау.
3. Sheppard W.S. & Meixner M. (2003) — *Apis mellifera pomonella* сипаттамасы.
4. Ара шаруашылығы. Риб Р.Д. Өскемен, 2006. – 374 б.